

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ САМОСТІЙНОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

***Анотація.** Автор розкриває провідні психолого-педагогічні чинники в організації екологічної самостійної пізнавальної діяльності студентів ВНЗ, визначає її складові (мотиваційний, змістово-операційний, емоційно-оцінювальний), а також представляє алгоритм діяльності усіх суб'єктів навчального процесу.*

***Ключові слова:** самостійна пізнавальна діяльність, екологічна освіта, вища школа, психолого-педагогічні чинники.*

В структурі філософії освіти особливе місце належить педагогічним формам, засобам, методам і прийомам, за допомогою яких відбувається взаємодія тих, хто навчає і тих, хто навчається. Вони розглядаються як соціокультурна система, що базується на повазі до особистості, її автономії, де той, хто навчається, як особистість і як індивід, отримує однакові з тим, хто навчає, можливості соціального, культурного і психологічного зростання. Особливого значення тут набувають особистісні, активні і емоційно забарвлені форми і методи навчання, спрямовані на привласнення і "олюднення" знань [3, 31].

У нашому розумінні, формування свідомого, морально-етичного ставлення студентів до навколишнього середовища засобами екологічної освіти, стає можливим лише за умови вмотивованого використання інноваційних педагогічних технологій, які ґрунтуються на використанні саме таких активних і емоційно забарвлених формах і методах навчання, спрямованих на "олюднення" знань. Провідне місце у їх змісті належить самостійній пізнавальній діяльності, яка, насамперед, спрямована на переорієнтацію системи навчання від репродуктивних методів до активно прогресивних, що дозволяють систематизувати самостійний діяльнісний процес, посилити роль мотиваційних факторів, активно використовувати особистісні форми роботи та стимулювати пізнавальну активність студентів. Передумовами такої активності В.Стрельников називає: 1) організацію навчання, коли студент залучається до процесу самостійного пошуку і "відкриття" нових знань, вирішує завдання проблемного характеру; 2) різноманітність навчальної діяльності, оскільки одноманітна інформація і способи дій швидко викликають нудьгу; 3) розуміння студентом необхідності, важливості і доцільності вивчення даного предмету [5, 155-156].

Так, на думку С.Новікова, традиційні підходи до навчання недостатньо розвивають навички самостійної пізнавальної діяльності; недостатньо сприяють реалізації організаційних форм і методів, поширюють авторитарний підхід в навчанні, що не сприяє формуванню засобів розумової діяльності і навичок використовувати попередні знання і досвід для засвоєння нового навчального матеріалу при вирішенні практичних задач; обмеження самостійної пізнавальної діяльності гальмує розвиток природних задатків студента і його творчих здібностей [4, 32-33].

У цьому сенсі особливого значення набуває урахування особистісно-діяльнісного підходу (О. Бондаревська, Н. Бордовська, І. Зимня, С. Сисоєва, І. Якиманська), який спрямовано на суб'єктність студента, що дозволяє перенести акцент на тих, хто навчається, та ефективно враховувати їх особистісні характеристики. Адже саме у такий спосіб забезпечується реалізація взаємного навчання, створюються умови для інтелектуально-ціннісного розвитку студента; формуються професійні вміння екологічної діяльності. Реалізація цього підходу відбувається за умови використання усіх форм і методів активного навчання, сукупності педагогічних технологій, які надають можливість моделювати наслідки професійної діяльності у навколишньому, у тому числі й водному, середовищі.

Зазначену позицію пояснюємо й тим, що переважна більшість ВНЗ України перейшла до навчання в умовах кредитно-модульної системи, що вимагає нових підходів до роботи із студентами, зокрема, створення сприятливих умов для кожного, хто навчається, через надання можливості обирати власний темп навчання, методи і засоби навчання, враховувати фізіологічні, розумові особливості й здібності. Проте, провідною особливістю цієї системи акцент на самостійну навчальну діяльність студента.

Протягом останніх років накопичено певний позитивний досвід щодо організації і впровадження самостійної пізнавальної роботи в навчальному процесі ВНЗ. Аналіз психолого-

педагогічної літератури свідчить посилення інтересу до зазначеної проблеми з боку вітчизняних і зарубіжних вчених та поширення різних напрямів цих досліджень. Разом з тим, проблема системного впровадження самостійної пізнавальної діяльності в процесі розв'язання завдань екологічної освіти студентів ВНЗ з урахуванням специфіки підготовки фахівців певного профілю, залишається відкритою.

Організацію екологічної самостійної пізнавальної діяльності студентів ми розглядаємо як один з елементів навчальної діяльності. За таких умов самостійна пізнавальна діяльність органічно вписується в “процес перетворення систем усіх елементів організаційно-психологічної структури навчальної діяльності, що забезпечує необхідні зовнішні умови самостійної роботи відповідно до індивідуальних особливостей студента для досягнення головної мети – формування його самостійності” [1, 13].

Ми виходимо з того, що запровадження і використання засобів екологічної самостійної пізнавальної діяльності надає можливість хоча б частково вирішити одне з протиріч, яке виникає через невідповідність між рівнем сучасної техніки і підготовленістю її користувачів. Мається на увазі, як зазначає Є. Тітов [6, 39], не стільки технічна підготовка, скільки формування культури користувача, рівень розвитку загальних дослідницьких вмінь, що дозволяють своєчасно знаходити вірні рішення в критичних, проблемних ситуаціях, особливо в сфері екології. Формування такої якості особистості, як готовність до здійснення самостійної пізнавальної діяльності в умовах екологічних проблемних ситуацій, можна вважати одним із найактуальніших завдань сучасної освіти.

Педагогічний підхід, спрямований на залучення студентів до дослідницької діяльності, різновидом якої самостійна пізнавальна діяльність, має давню історію і налічує понад сто років. Насамперед, витoki цього напрямку педагогічної діяльності пов'язують з іменами О.Герда, М.Стасюлевича, Т.Гекслі. Протягом наступних років і до тепер самостійна дослідницька діяльність студентів привертає увагу педагогів як перспективний засіб розвитку пізнавальної мотивації. Сучасні вчені-педагоги (І.Бендера, М.Данилов, С.Гончаренко, І.Лернер, О.Савченко, М.Солдатенко, М.Скаткін, та ін.) довели, що пізнавальна самостійна діяльність є найважливішою умовою та гарантом успішності виховання і розвитку.

Звернемо увагу на педагогічну технологію “метод поліцентричного цілісного розвитку особистості”, провідна ідея якої полягає у тому, що сучасне навчання переважно спрямоване на збільшення обсягу знань, а відтак виникає гостра необхідність зміни традиційної технології розвитку особистості тих, хто навчається. Спрямованість сучасної школи на наукованість призводить до деформації виховання, і що особливо співзвучно із нашими міркуваннями, до інтелектуального споживацтва, зашкоджуючи моральності. Провідним гаслом парадигми методу є: “Дії, творчий вчинок особистості на основі знань, мислення, почуттів, моральності – сила”, на відміну від поширеного “Знання – сила” [2, 202-204]. Сутність практичної реалізації запропонованої парадигми пояснюється необхідністю перебудовувати навчальний процес так, аби 1) пасивне сприйняття навчальної інформації в умовах “словесної сидячої педагогіки” займало якомога менше часу, натомість має переважати науково-пошукова дослідницька діяльність; 2) управління, регулювання самостійною діяльністю необхідно здійснювати у напрямку послідовного переходу від рівня репродуктивної діяльності (за зразком) до активно-творчої.

Як відомо, пізнавальна самостійна діяльність студентів є складним і різнобічним поняттям, яке останнім часом стало предметом активного вивчення, водночас пізнавальна самостійність визначається не тільки як здатність студента без сторонньої допомоги здобувати нову інформацію, а й як вміння вбачати та ставити пізнавальну мету, формувати пізнавальні завдання, прагнення розв'язувати ці завдання. Самостійна пізнавальна робота передбачає реалізацію задач, спрямованих на розвиток самостійної діяльності, самостійності, самовираження у вирішенні професійних задач і може бути індивідуальною, груповою, аудиторною і позааудиторною.

Існують різні підходи до класифікації такого виду навчальної діяльності, зокрема їх розрізняють за способом організації і здійснення; за метою навчального завдання і за рівнем підготовленості.

Особливе місце у визначенні ролі навчальної діяльності відіграють психолого-педагогічні засади. У змісті самостійної пізнавальної діяльності, зокрема екологічної, таким засадами, на нашу думку, є: комплексне використання системи психологічних і педагогічних чинників, що стимулюють процес самостійної активності, належність до відкритої системи, яка забезпечує кожному студенту власну траєкторію реалізації самостійної активності, організація самостійної

діяльності студента на засадах системності, систематичності, комплексності, наступності, спрямованість на особистісні та індивідуальні особливості студента, актуалізація і спрямованість активності студентів на самостійний пошук навчальної інформації, забезпечення емоційності навчання і сприяння розвитку комунікативної та інформаційної культури, доцільність впровадження на усіх етапах навчально-виховного процесу та забезпечення ефективності контролю і оцінювання успішності роботи, організація діяльності на засадах педагогіки співробітництва, що сприяє підвищенню й розвитку інтересу до навчання.

Умовно увесь наведений комплекс засад можна об'єднати у три складові – мотиваційну, змістовно-операційну, емоційно-оцінювальну, кожна з яких має власні критеріальні ознаки (табл. 1).

Аналіз різних підходів до усвідомлення сутності й ролі самостійної пізнавальної діяльності в процесі самоудосконалення і професійного розвитку майбутніх фахівців дає підстави наголосити, що увага дослідників не завжди зосереджується на особистості та індивідуальних особливостях студента. У змісті цього виду діяльності, як правило, не робиться акцент на таких важливих аспектах як: планування роботи у відповідності з творчим потенціалом студента, розробка критеріїв оцінювання виконаної роботи, оприлюднення результатів, надання можливості колегіального оцінювання досягнень тощо.

Таблиця 1

Психолого-педагогічні чинники самостійної пізнавальної діяльності

Складові	Критеріальні ознаки
Мотиваційна	<ol style="list-style-type: none"> 1. Позитивне ставлення до учіння 2. Потреба набувати екологічні знання 3. Пізнавальна зацікавленість набути різнобічну екологічну інформацію, не обмежуючись навчальним матеріалом. 4. Потреба залучатися до процесу самостійного пошуку нових знань 5. Спрямованість на вирішення завдань проблемного характеру 6. Варіативність навчальної діяльності
Змістовно-операційна	<ol style="list-style-type: none"> 1. Здатність до самостійної перетворювальної розумової діяльності: <ul style="list-style-type: none"> ✓ а) вміння встановлювати між предметні і внутрішньо предметні зв'язки; ✓ б) наявність логічного мислення; ✓ в) вміння переносити знання в інші умови ✓ г) здатність узагальнювати, систематизувати, робити висновки 2. Вміння до прикладного використання набутих знань
Емоційно-оцінювальна	<ol style="list-style-type: none"> 1. Прагнення до самоудосконалення 2. Усвідомлення значущості знань, з урахуванням прогностичного компонента 3. Прагнення реалізувати індивідуальні здібності 4. Готовність втілювати свої погляди, ставлення в реальну діяльність 5. Прагнення щодо реалізації творчого підходу до навчальної діяльності

Водночас, особливого значення в організації самостійної пізнавальної діяльності студентів набуває система принципів: методологічні – визначають стратегічні напрями самостійної роботи; суб'єктивні, спрямовані на формування якостей майбутнього фахівця як суб'єкта самостійної роботи; процесуальні – обґрунтовують обрання технології навчання; методичні – стосуються проблем організації самостійної діяльності студентів.

За нашим припущенням, у досягненні узагальненої мети екологічної освіти поряд із вищезазначеними, в процесі організації самостійної пізнавальної діяльності суттєву роль набувають принципи системності, систематичності, наступності. Їх урахування надає кожному студенту можливість реалізувати індивідуальні інтелектуальні можливості, здібності, нахили, інтереси та потреби бути найбільш ефективно задіяним у процесі навчання. Водночас реалізація зазначених принципів стає можливою за умови різноманітності видів самостійної пізнавальної роботи, поступового її ускладнення, а також врахуванні індивідуальних творчих здібностей студентів. Така організація дозволяє студенту працювати у посиленому для нього темпі і вирішувати окреслені завдання, методами, які є найбільш прийнятними для нього.

Звісно, самостійна пізнавальна діяльність не може бути сформованою за допомогою одного, навіть самого ефективного засобу, а є результатом досконалої комплексної системи, спрямованої на розвиток самостійної думки й самостійності як риси характеру студента. Відтак досягти найбільшого рівня ефективності впровадження самостійної пізнавальної діяльності можна лише за умови, коли має місце запроєктований комплекс діяльності усіх суб'єктів навчального процесу: від чіткого окреслення мети та прогнозування результатів такої діяльності, планування змісту діяльності до оцінювання рівня отриманих результатів з подальшим порівнянням очікуваних і отриманих досягнень. Обов'язкове оцінювання проміжних і кінцевих результатів самостійної пізнавальної діяльності дає змогу вносити корективи в діяльність суб'єктів навчального процесу, планування очікуваних результатів та форм і методів щодо їх досягнення. Такий комплекс можна відобразити як певний алгоритм, що віддзеркалює послідовність дій усіх учасників навчального процесу (Рис. 1).

Таким чином, ми обумовлюємо доцільність впровадження самостійної пізнавальної діяльності, як певної педагогічної системи, яка є підсистемою системи педагогічних технологій у змісті екологічної освіти. В умовах вищої школи для розв'язання завдань екологічної освіти доцільно впроваджувати різні види самостійної пізнавальної діяльності, головною ознакою яких є поступове ускладнення і наскрізний характер, зокрема: самостійні письмові роботи (СПР); комплексні реферати; індивідуальні звіти за результатами практики (ІЗП); лабораторно-практичні роботи (ЛПР); проектну екологічну діяльність; написання екологічного розділу в курсових або дипломних роботах (ЕРДР).

Розглянемо детальніше деякі з них.

Написання рефератів є достатньо усталеною формою самостійної навчальної діяльності, але за умови організації творчого підходу цей метод може дати очікувані результати. Головною вимогою, що спонукатиме студентів до серйозного ставлення до цієї роботи, є обов'язкове її оприлюднення. Студенти повинні знати, що з їх роботою будуть ознайомлені не тільки викладач але й колеги і, за певних умов, вони можуть брати участь в її оцінюванні. За нашими спостереженнями, саме цей фактор є рушійним у відповідальному ставленні до підготовки рефератів. Написання рефератів може бути запропоновано як в процесі вивчення теми, так і наприкінці, як підсумковий етап роботи. Тематика рефератів має порушувати глибокі проблеми, аби у студентів обов'язково виникла потреба у самостійній роботі з великою кількістю додаткової наукової, методичної, довідникової літератури.

Грунтуючись на класифікації організаційних засад самостійної пізнавальної діяльності: (самостійна робота в навчальному закладі; за межами закладу; індивідуальна робота; групова робота) написання рефератів, ми розглядаємо як останні два види роботи – індивідуальну і групову. На наш погляд, саме виконання реферату групою студентів окреслює низку додаткових функцій порівняно з традиційною одноосібною роботою. Як правило, така група складається з двох-трьох виконавців, але підвищується роль певної особи – керівника і координатора роботи.

Виконання самостійних письмових робіт, на наш погляд, також є важливою ланкою у системі організації екологічної самостійної пізнавальної діяльності. Такий вид роботи сприяє розвитку навичок самостійного опрацювання матеріалу підручника та додаткової літератури, вміння узагальнювати, систематизувати інформацію, робити висновки. Використовувати цей вид діяльності доцільно і у тому разі, коли через певні причини студенти були відсутніми на заняттях під час вивчення конкретної теми і у такий спосіб відбувається самостійне відпрацювання навчального матеріалу. Пропонуємо алгоритм виконання такої роботи: визначення мети виконання роботи та окреслення проблеми; побудова плану виконуваної роботи; систематизація опрацьовуваної інформації; викладення інформації у вигляді схеми, таблиці, графіку, конспекту; формування висновків або узагальнень.

Провідною ланкою такої діяльності є самостійне обрання творчого етапу виконання роботи, який полягає у побудові таблиці, рисунку, узагальнюючої схеми, опорного конспекту або іншого, самостійно обраного, виду узагальнення опрацьованого навчального матеріалу. Ми усвідомлюємо, що виконання самостійних письмових робіт вимагає дещо нижчого творчого потенціалу ніж написання рефератів, але з урахуванням комплексного підходу, який ми висуваємо як провідний, у системі самостійної пізнавальної діяльності, вони займають свою нішу у системі.

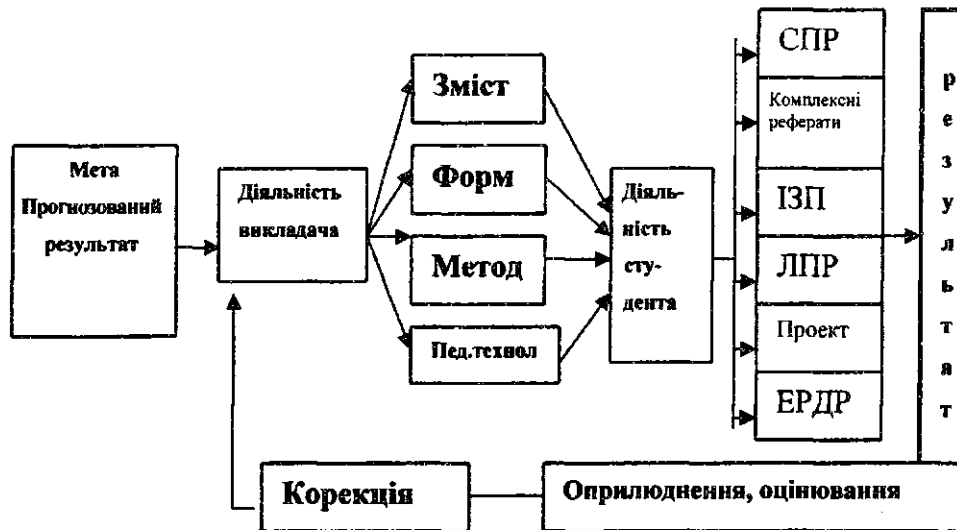

Рис.1. Алгоритм діяльності

Здебільшого програма курсів “Екологія”, “Основи екології”, або “Соціальна екологія”, які викладаються на небіологічних спеціальностях, не передбачає проведення лабораторно-практичних робіт, що, на нашу думку, є серйозним недоліком. Тоді як за умови доцільно організованого підходу до розробки тематики, структури і проведення лабораторно-практичних робіт відбуватиметься підвищення ефективності усвідомлення екологічних знань, а відтак й пришвидшиться їх інтеріоризація.

Узагальнюючи і систематизуючи психолого-педагогічні засади щодо запровадження системи екологічної самостійної пізнавальної діяльності студентів, ми пропонуємо враховувати ряд важливих позицій, що впливають на її ефективність: самостійна пізнавальна діяльність має забезпечувати розвиток і саморозвиток особистості студента, ґрунтуючись на виявлених індивідуальних особливостях його як суб'єкта пізнання і предметної діяльності, самостійна пізнавальна діяльність має будуватися за принципами системності, систематичності, наступності, наскрізності і спрямовуватися на педагогічну підтримку студента у пізнавальному процесі з урахуванням його здібностей, нахилів, інтересів, ціннісних орієнтацій і суб'єктивного досвіду у можливості реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, поведінці, зміст, складові, форми і методи системи самостійно-пізнавальної діяльності необхідно добирати і впроваджувати так, аби кожний студент мав можливість вибору способу діяльності (за обсягом і формою), сукупність критеріального оцінювання навчальної діяльності має враховувати не тільки рівень досягнутих знань, умінь і навичок, але й індивідуальні можливості студента, задіяні у досягненні отриманого результату, провідне місце в системі посідають ті складові, які розвивають індивідуальні можливості студента, створюють необхідні умови для ефективного і свідомого засвоєння екологічних знань.

Розглянуті підходи лише частково висвітлюють значущість самостійної пізнавальної діяльності студентів, але дають можливість зробити припущення щодо її універсальності у змісті екологічної освіти, насамперед через безпосередню та природну можливість поєднання з іншими методами і формами навчання.

Література

1. Козаков В.А. Самостоятельная работа студентов и её информационно-методическое обеспечение. – К.: Вища школа, 1990. – 248 с.
2. Наумов Б.М. Поліцентричний метод: перша педагогічна технологія цілісного розвитку особистості. – Харків, 1998. – 255 с.
3. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз: Монографія / В.П.Андрющенко, І.А.Зязюн, В.Г.Кремін, С.Д.Максименко, Н.Г.Ничкало, С.О.Сисоєва, Я.В.Цехмістер, О.В.Чалий / За ред. В.Г.Кремін. – К.: Наукова думка, 2003. – 853 с.
4. Новиков С.П. Применение новых информационных технологий в образовательном процессе // Педагогика. – 2003. – №9, – С.32-38.

5. Стрельников В.Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. – Кн.1. – 295 с.
6. Титов Е.В. Формирование готовности старшекурсников к исследовательской деятельности в сфере экологии // Педагогика, – 2003, – № 9. – С.39-41.

Аннотация. Автор раскрывает основные психолого-педагогические факторы в организации экологической самостоятельной познавательной деятельности студентов высшей школы, определяет её составляющие компоненты (мотивационный, содержательно-операционный, эмоционально-оценочный), а также представляет алгоритм деятельности всех субъектов учебного процесса.

Ключевые слова: самостоятельная познавательная деятельность, экологическое образование, высшая школа, психолого-педагогические факторы.

Annotation. The author reveals the underlying psychological and pedagogical factors in organization of environmental self learning students that determines its constituents (motivational, richly-operatin, emotionally-assessment) and also represents the algorithm of all actors in the educational process.

Keywords: self-consistent educational, environmental education, high school, psychological and pedagogical factors.